

спалучацца з суфіксам табуіраванай прыроды, і наадварот; гэта значыць, што і тут, верагодна, гутарка можа ісці хутчэй аб больш поўным адлюстраванні ненарматыўнай лексікі, чым аб нізкай культуры суразмоўнікаў. Аналіз слоўніка У.С.Елістратава сведчыць аб тым, што мова горада – гэта не толькі і не столькі няправільная гаворка, наколькі пласт са своеасаблівымі словаўтваральнымі сродкамі і семантычнымі прыёмамі фарміравання лексічнага складу.

Такім чынам, пытанне аб функцыянальнай дыферэнцыяцыі некадыфіцыраваных моўных стыляў застаецца нявырашаным, а сама такая лексіка патрабуе больш дакладнай сістэматызацыі.

¹ Гл.: Скляревская Г. Н. // Русский язык и современность: Проблемы и перспективы развития русистики / Всесоюз. научн. конф. (Москва, 20–23 мая 1991 г.): Доклады. Ч.1. С.252; Ферм Л. Особенности развития русской лексики в новейший период (на материале газет). Uppsala, 1994. С.5–6.

² Гл.: Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона / Сост. Д.С.Балдаев, В.К.Белко, И.М.Исупов. М., 1992. С.330–331.

³ Гл.: Бондалетов В. Д. Условные языки русских ремесленников и торговцев. Рязань, 1974; Ён жа. Условные языки русских ремесленников и торговцев. Рязань, 1980.

⁴ Гл.: Елистратов В. С. Словарь московского арго: материалы 1980–1994 гг. М., 1994.

⁵ Гл.: Городское просторечие: Проблемы изучения. М., 1984. С.18–19.

⁶ Гл.: Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. М., 1989. С.62.

Г.М.ТРАЦЯКОВА

КАРЦІНА СВЕТУ І МАЎЛЕНЧЫ ЎПЛЫЎ

Здольнасць выклікаць у рэцыпіента з дапамогай сродкаў мовы такія ж вобразы і пачуцці, якія "бачыць" і адчувае ў момант маўлення гаворачы, вобразы і пачуцці, аналагічныя па яркасасці і ступені інтэнсіўнасці, па багаццю і глыбіні, ва ўсе часы прыцягвалі да сябе ўвагу даследчыкаў. Не змяншаецца цікавасць да гэтай праблемы і ў нашы дні, калі ў лінгвістаў з'явілася магчымасць вытлумачыць дзейнасць многіх здаўна вядомых спосабаў аратарскага майстэрства (на змену "як"-лінгвістыкі прыходзіць "чаму"-лінгвістыка¹), а таксама з'явіліся ўмовы для таго, каб выявіць заканамернасці параджэння тэкстаў з высокай ступенню ўплыву на рэцыпіента.

Адной з абавязковых умоў параджэння такіх тэкстаў з'яўляецца "вымалёўванне" ў свядомасці рэцыпіента такой карціны сітуацыі, што сфарміравалася ў гаворачага на момант параджэння тэкста. Гаворачы і рэцыпіент павінны быць падобныя да двух пасажыраў, якія едуць у адным і тым жа вагоне і глядзяць у адным і тым жа кірунку². Яны бачаць адны і тыя ж фрагменты рэчаіснасці, у адным і тым жа аб'ёме, якія праплываюць перад імі з адной і той жа хуткасцю. У выніку гэтага гаворачы і рэцыпіент вымушаны разглядаць сітуацыю пад адным і тым жа вуглом зроку, акцэнтуючы адны і тыя ж яе кропкі (знаходзяцца бліжэй, лепш відаць і г.д.).

У гэтым выпадку ацэнка сітуацыі, абумоўленая асабістым вопытам і ведамі, сфарміраванымі на падставе падобных агульначалавечых стандартаў, будзе аналагічнай. А аднолькавая ацэнка сітуацыі, якая суправаджаецца выкарыстаннем у прынцыпе адзіных правілаў лагічнай высновы, не можа не прывесці да аднолькавых вывадаў. Гэта значыць, што гаворачы і інфармацыя, якую ён перадае, уключаюцца ў "свой", а не ў "чужы" для рэцыпіента свет³.

Усё, што знаходзіцца ў "сваім" свеце, здольнае аказаць максімальны ўплыў на яго "ўладальніка", г.зн. на рэцыпіента. Таму задача гаворачага – пранікнуць у гэты свет, каб забяспечыць высокі прагматычны патэнцыял тэкста, а значыць, і паспяховасць камунікацыі.

Апошнія даследаванні паказалі, што партнёры па камунікацыі аперыруюць у так званым кагнітыўным асяроддзі, якое ўключае сукупнасць усіх даступных для іх свядомасці фактаў⁴. Інфармацыя, што паступае ад гаворачага, уплывае на кагнітыўнае асяроддзе рэцыпіента, вылучаючы ў ім адны факты ("дапушчэнні" – паводле Шпербера і Уілсана⁵) як найбольш значныя і аслабляючы другія як менш значныя да поўнага іх зацямнення. У выніку такой пераарыентацыі ў кагнітыўным асяроддзі рэцыпіента вымалёўваецца пэўная канфігурацыя – граф, вузлы якога ўтвараюць адзінкавыя фрэімы (г.зн. структуры ведаў, звязаныя з "захаваннем інфармацыі пра свет і яе выкарыстаннем у выніку разумення і вербалізацыі"⁶), а лініі, якія злучаюць іх, – адносіны паміж імі. Вонкава гэта нечым

нагадвае сузор'е, вылучанае на фоне зорнага неба і набліжанае да назіральніка пры дапамозе тэлескопа.

Графы гаворачага і рэцыпіента звычайна адрозніваюцца па канфігурацыі, што выклікаецца несупадзеннем асабістага вопыту і індывідуальных асаблівасцей гэтых камунікантаў. Менавіта асабісты вопыт і асаблівасці кагнітыўна-псіхічнай дзейнасці вызначаюць ступень прымальнасці/непрымальнасці інфармацыі і ўплываюць на верагоднасць "высвечвання" ў кагнітыўным асяроддзі рэцыпіента структуры, аналагічнай зыходнай структуры гаворачага па паўнаце пададзенасці асобных элементаў.

Задача гаворачага – наблізіць канфігурацыю графа рэцыпіента да свайго ўласнага. Гэта дасягаецца ўзмацненнем акцэнтацыі вузлавых кропак графа разнастайнымі моўнымі сродкамі. Вузлавая ж кропка павінны быць "высвечаны" ў свядомасці рэцыпіента нібы промнем лазера, ролю якога выконваюць мэтанакіравана арганізаваныя моўныя сродкі, каб "біць" вузкім пучком у патрэбную кропку.

Такія кропкі – вузлы графа – вобразна можна ўявіць (агрублена) у выглядзе конуса, аснова якога адпавядае шырыні ўчастка кагнітыўнага асяроддзя, абуджанага паступленнем інфармацыі (залежыць ад аб'ёму ведаў камуніканта), а вяршыня адпавядае таму кампаненту фрэйма, які трапляе ў фокус увагі гаворачага. Чым вышэй гэтая вяршыня ўздымаецца над асновай (г.зн. чым мацней нейкая кропка абуджанага ўчастка кагнітыўнага асяроддзя вылучаецца на фоне астатніх кропак), тым больш заўважным становіцца ўвесь вузел графа і змяняецца верагоднасць яго "страты" сярод іншых вузлоў (а значыць, забывання адпаведнага "кавалка" інфармацыі) пасля завяршэння камунікатыўнага акта.

Найбольш распаўсюджаным і эфектыўным спосабам акцэнтацыі вузлавых кропак графа з'яўляецца спалучэнне *паўтору, супрацьпастаўлення і параўнання* ў розных суадносінах. Гэтыя сродкі здольны адцягнуць на закранутым участку кагнітыўнага асяроддзя яго цэнтр, максімальна набліжаючы яго (пры наяўнасці істотных адрозненняў ў аб'ёме ведаў камунікантаў) да патрэбнага гаворачаму кірунку.

Пацвярджаннем эфектыўнасці гэтага спосабу можа быць пачатак першай главы нашумелага рамана "Парфума" сучаснага нямецкага пісьменніка Патрыка Зюскінда. На вокладцы выдання 1994 г. можна прачытаць выказванні захаплення крытыкаў і ўзрушаных чытачоў гэтага унікальнага рамана, які вось ужо дзевяць гадоў (упершыню апублікаваны ў 1985 г.) стаіць у першай дзесятцы сусветных бестселераў. "Цікавасць амерыканскіх выдаўцоў была да такой ступені распаленай, што яны біліся за права на ягонае выданне". Гэтая вытрымка з "Кар'ерэ дэлла сера" пацвярджае велізарную сілу ўплыву "Парфумы" на чытачоў розных краін, што дае нам падставу далучыць гэты раман да праграматычна моцных тэкстаў.

Ужо першы сказ рамана пачынаецца з *супрацьпастаўлення*: *genialster und abscheulichster* (найгеніяльнейшы і найагіднейшы). У гэтым супрацьпастаўленні злучнікам "и" спалучаюцца дзве супрацьлеглыя сутнасці: геніяльнасць, што ідзе ад Бога, якой надзяляюцца абраныя з роду чалавечага, і мярзотнасць, якая ўвасабляе ў сабе зло. Гэтае зло абазначаецца ацэначным прыметнікам *abscheulich* (агідны), пад які кожны рэцыпіент падводзіць найбольш непрыемную для яго негатыўную адзнаку (пашырэнне кантынгентна "сваіх" рэцыпіентаў). Найвышэйшая ступень выкарыстаных прыметнікаў яшчэ далей разводзіць абазначаныя сутнасці.

Паўторнае з'яўленне ў гэтым жа сказе таго ж самага супрацьпастаўлення акцэнтнае кропку кагнітыўнага асяроддзя, якую ўмоўна можна назваць "геніяльны вырадак". Адначасова гэтае паўторнае супрацьпастаўленне ўключаецца ў характарыстыку эпохі, у якой жыў галоўны герой. Гэтым самым нейтралізуецца манатоннасць, выкліканая з'яўленнем на невялікім участку тэксту адных і тых жа моўных выразаў, і намячаецца набор імплікатур, якія далей трапляюць у фокус выказвання.

У невялікім абзацы кропка "геніяльны вырадак" акцэнтуюцца з рознай ступенню разгорнутасці *шэсць* разоў. Цікавыя прыёмы пазбягання манатоннасці такой акцэнтацыі:

1) "зніжэнне" ступені параўнання прыметніка пры паўторы: *die genialsten und abscheulichsten Gestalten* – *die genialen und abscheulichen Gestalten* (найгеніяльнейшыя і найагіднейшыя фігуры – геніяльныя і агідныя фігуры);

2) замена другога прыметніка ацэначным назоўнікам: *geniale Scheusale* (геніяльныя пачвары);

3) змякчэнне прыметніка (пазітыўных прызнакаў) і ўзмацненне назоўніка (негатыўных прызнакаў): *berühmte Finstermänner* (вядомыя параджэнні цемры);

4) замена прыметніка ў першым кампаненце супрацьпастаўлення раўнапраўным па семантыцы назоўнікам: *geniale – Genie* (геніяльны – геніяльнасць);

5) запаўненне паняцця "агідны" канкрэтнымі якасцямі (рух семантыкі па шкале "ацэначны/дэскрыптыўны"): *Selbstüberhebung* (высакамернасць), *Menschenverachtung* (пагарда да людзей), *Immoralität* (амаральнасць), *Gottlosigkeit* (бязбожнасць);

6) раздзяленне другога кампанента супрацьпастаўлення на часткі (прыметнік + назоўнік): *sein einziger Ehrgeiz* (яго фэнаменальная фанабэрыя);

7) падвядзенне абазначаных раней уласцівасцей пад імя ўласнае: *die genialste und abscheulichste Gestalt – Jean-Batiste Grenouille* (найгеніяльнейшая і найагіднейшая фігура – Жан-Батыст Грэнуї);

8) змяшчэнне фокуса ацэнкі на другую асобу, якая знаходзіцца з асноўным аб'ектам ацэнкі ў адносінах тоеснасці. Гэтыя адносіны экспліцытна выражаюцца пры дапамозе *параўнання*: *die Namen anderer genialer Scheusale, wie etwa de Sade, Saint-Justs, Fouchés, Bonapartes usw.* (імяны іншых геніяльных пачвар кшталту дэ Сада, Сен-Жуста, Фушэ, Банапарта і інш.).

Пры такім змяшчэнні мае месца ўскосная ацэнка асноўнага аб'екта, якая завуаліравана аказвае на рэцыпіента не менш моцнае ўздзеянне, чым непасрэдная ацэнка аб'екта. Гэта адбываецца за кошт змяшчэння асертыўнага і прапазітыўнага кампанентаў выказвання, якое дзякуючы дадумванню паводле правілаў "моўных гульняў"¹⁸ здольна аказваць на рэцыпіента магутнае ўздзеянне.

Цікава ўзаемадзеянне вышэйназванага параўнання з супрацьпастаўленнем. Параўнанне, якое выкарыстоўваецца, здавалася б, толькі для выражэння тоеснасці аб'ектаў разгляду (Грэнуї – дэ Сад... Банапарт), прыводзіць за кошт сваёй пабудовы па кульмінацыйнаму прынцыпу (мінімум – максімум) да імпліцытнага супрацьпастаўлення крайніх кропак (Грэнуї – Банапарт). Гэтая імпліцытнасць захоўваецца ненадоўга, і ўжо ў наступным фрагменце выказвання з'яўляецца мякчэйшы варыянт гэтага супрацьпастаўлення – параўнанне *berühmtere Finstermänner* (больш вядомыя параджэнні цемры), якое пасля бліскачага крэшчэнда (Грэнуї – Банапарт) прыводзіць да нечаканага эфекту: больш моцнай акцэнтацыі кропкі "нікчэмнасць" у канфігурацыі асяроддзі рэцыпіента.

Прыцягвае ўвагу *аргументацыя* вынікаў параўнання вядомасці Грэнуя з іншымі пачварамі свайго часу. Яго імя сёння забытае, аднак не таму, што ён саступаў ім у бязбожжы, а таму (супрацьпастаўленне), што сфера яго дзейнасці – лягучае царства пахаў – не пакідае слядоў у гісторыі. Аўтар задзейнічаў аналагічныя кропкі *розных* фрэймаў: А – пакідаць знакі сваёй прысутнасці ў *прасторы*, напрыклад: на зямлі, у паветры і г.д. (след на пяску); Б – пакідаць знакі сваёй прысутнасці ў *памяці* нашчадкаў (след у гісторыі).

У першым выпадку мяркуецца, што аб'ект павінен мець пэўную вагу (масу), інакш ён будзе не ў стане пакінуць у прасторы свае сляды. У другім выпадку вага (маса) ніяк не адлюстроўваецца ў структуры фрэйма, паколькі гэтыя сутнасці не прымаюць удзелу ў працэсе адлюстравання інфармацыі ў памяці.

Далей аўтар зрабіў аперацыю, якая ляжыць у падмурку так званых "незаконных" метадаў аргументацыі. Ён наклаў наступны фрэйм – пахі – не на адзін, а адначасова на два вышэйназваныя фрэймы, мэтанакіравана звязваючы яго кампаненты па законах логікі па чарзе то з адным, то з другім з іх.

Пахі – не маюць вагі, устойлівай масы (хутка рассеююцца), значыць, не могуць пакідаць ніякіх слядоў свайго існавання на зямлі і могуць пакінуць кароткачасовыя сляды свайго існавання ў паветры (сувязь з фрэймам А). Паколькі пахі хутка знікаюць (фрэйм А), то яны і не пакінулі ніякіх слядоў... у гісторыі (сувязь з фрэймам Б).

Бездарнасць лагічнай высновы парушаецца на апошнім этапе выказвання падменай актуалізаваных фрэймаў.

Важна тое, што адбываецца гэтае парушэнне менавіта на апошнім, завяршальным этапе выказвання, калі рэцыпіент паспеў ужо пагадзіцца з высновай гаворачага, закалыханы лагічнасцю яго маўлення. А мяняць сваю думку кожныя некалькі секундаў для рэцыпіента стамляльна, дый плынь інфармацыі, якую трэба апрацоўваць, не спынілася на гэтай ілжывай выснове. Таму рэцыпіент

або ўвогуле не паспявае заўважаць зробленую падтасоўку, або адмахваецца ад яе як ад нязначнай шурпатасці ў разважаннях гаворачага, якую можна будзе потым яшчэ раз прааналізаваць, калі застанецца час.

Такім "незаконным" спосабам могуць праштурхоўвацца ілжывыя высновы, якія гаворачы выкарыстоўвае для "вымалёўвання" ў свядомасці рэцыпіента патрэбнай яму карціны свету. У дадзеным выпадку ілжывая выснова, разам з рознымі спалучэннямі супрацьпастаўленняў, паўтораў і параўнанняў, накіроўваецца на дасягненне асноўнай мэты: рэцыпіент мусіць далучыць галоўнага героя – Жана-Батыста Грэнуя, – нягледзячы на спецыфіку свайго жыццёвага вопыту, нягледзячы на свой скептыцызм, да разраду геніяльных пачвар. Усе сумненні, якія могуць узнікнуць ў дачыненні да яго геніяльнасці, няслушныя, а той факт, што Грэнуя не памятаюць праз два стагоддзі (асноўная крыніца гэтых сумненняў), лёгка тлумачыцца аб'ектыўнымі, ніяк не звязанымі з яго геніяльнасцю прычынамі (ілжывая выснова).

Дасягнуць гэтай мэты з дапамогай моўных сродкаў можна за кошт: а) лішку пры кадзіраванні, які дазваляе пазбегнуць страты інфармацыі ў пасіўнай фазе ўспрымання (паўторы) і б) кантрастнасці ў абазначэнні вузлавых кропак графа (супрацьпастаўленні і параўнанні).

¹ Гл.: Кибрик А. Е. // Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы. Тез. междунар. конференц. М., 1995. Т.1. С.219.

² Гл.: Неверов С. В. // Этнопсихоллингвистика. М., 1988. С.94.

³ Арутюнова Н. Д. // Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы. С.33.

⁴ Гл.: Ястрежембский В. Р. // Прагматика и семантика. М., 1991. С.20.

⁵ Гл.: Шпербер Д., Уилсон Д. // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1988. Вып.XXIII. С.212.

⁶ Лузина Л. Г. // Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. М., 1990. С.37.

⁷ Süskind P. Das Parfum: Die Geschichte eines Mörders. Zürich, 1994. S.338.

⁸ Гл.: Витгенштейн Л. // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. М., 1985. Вып.XVI. С.82

Л.М.ЧУМАК

СІНТАКСЕМЫ СА ЗНАЧЭННЕМ АСОБЫ Ё РУСКАЙ І БЕЛАРУСКАЙ МОВАХ (лінгвакультуралагічны аспект)

Сярод універсальных катэгорый культуры лагічна зыходнай з'яўляецца катэгорыя асобы – чалавека, "я". Канцэпт "чалавек" – базавы канцэпт культуры, без аналізу яго зместу ў розных мовах немагчыма адекватнае апісанне культуры.

У артыкуле даецца кантрастыўна-тыпалагічная характарыстыка пераважна абумоўленых, г.зн. выступаючых у якасці кампанента сказа, сінтаксем са значэннем асобы ў функцыі 1) суб'екта, 2) прэдыката і 3) аб'екта-адресата.

Сінтаксема ў вядомым "Синтаксическом словаре" Г.А.Золатавай вызначана як мінімальная семантыка-сінтаксічная адзінка рускай мовы, якая выступае адначасова ў якасці носьбіта элементарнага сэнсу і ў якасці канструктыўнага кампаненту складаных сінтаксічных структур і характарызуецца пэўным наборам сінтаксічных функцый¹. Сінтаксемы як адзінкі глыбіннай структуры сказа ёсць вынік запаўнення сінтаксічнай пазіцыі пэўнай лексмай, фокус узаемадзеяння лексікі, марфалогіі і сінтаксісу.

Пры наяўнай тоеснасці "глыбінных" семантычных функцый у розных мовах спосабы іх фармальнага выяўлення могуць быць нацыянальна спецыфічнымі нават для блізкароднасных моў. З пазіцый лінгвакультуралогіі істотным з'яўляецца выяўленне за нацыянальна-моўнай сваеасаблівасцю экстралінгвістычных фактараў, звязаных з нацыянальным менталітэтам, духоўнай культурай і "карцінай свету" носьбітаў мовы.

Гаворачы як суб'ект рэфэрэнцыі быў прадметам аналізу ў вялікай колькасці лінгвістычных даследаванняў. Функцыі гаворачага як суб'екта мовы і суб'екта пазнання апісаны А.В.Падучавай².

Аналіз зместу, які ўкладаюць носьбіты рускай мовы ў слова "чалавек", па выніках даследаванняў Р.І.Розінай сучасных кантэкстаў, дазваляе зрабіць наступныя вывады: чалавек здольны ствараць прылады працы і карыстацца імі; ён суб'ект інтэлектуальных і творчых дзеянняў; адзіны з усіх істот здольны смяяц-